

‘Jij gaat zeker opschrijven dat Marokkanen slecht zijn’

Over methodologische obstakels met culturele herkomst

Inleiding

Dit artikel gaat over de methodologische problemen bij etnografisch onderzoek met een specifieke populatie: Marokkanen. Een aantal Nederlandse etnografen heeft zich (onder andere) met criminaliteit van jeugdige Marokkanen bezig gehouden (Kaufman & Verbraeck 1986; Werdmölder 1986; Van Gelder & Sijtsma 1988 en 1990; Buijs 1993). Zonder uitzondering wordt in deze onderzoeken melding gemaakt van problemen bij de dataverzameling. De recruitering van respondenten is een lastig obstakel, dat vrij goed in beeld komt. De kwestie van representativiteit daarentegen wordt niet altijd besproken en problemen die betrekking hebben op betrouwbaarheid en validiteit komen in deze onderzoeken slechts summier aan bod.

Deze problemen keren steeds terug, maar waar ze uit voortkomen wordt niet goed duidelijk. Men kan erop wijzen dat lieden die de wet overtreden dat tegenover buitenstaanders verborgen willen houden en dus het liefst hun mond houden. Dat is overal hetzelfde en het lijkt daarom voor de hand te liggen om de methodologische obstakels in verband te brengen met criminele activiteiten. Ik meen echter dat er ten aanzien van deze specifieke populatie een aanvullend element nodig is om te komen tot een verklaring die meer hout snijdt. Deze gedachte vindt steun bij andere publicaties over Marokkanen, die niet op criminaliteit betrekking hebben. Ook hier zagen onderzoekers zich namelijk met weigerachtige Marokkaanse respondenten geconfronteerd (Brassé et al. 1983, 15-6; Wentholt 1983 (in: Kemper 1996, 74); Bouw & Nelissen 1986; Meloen & Veenman 1988, 54; Van der Hoek & Kret 1992; Lamers et al. 1993, 20-1; Abraham 1996, 8-10; Kemper 1996, 74-5, Prins 1996), terwijl bij herhaling bleek dat bij voorbeeld Turken toeschietelijker waren.

Hieronder wordt beschreven welke wegen door de genoemde etnografen zijn bewandeld en komen de methodologische obstakels ter sprake die zij tegenkwamen (in I). Ik deed zelf in Rotterdam-Zuid onderzoek naar jeugd-criminaliteit en stelde me daarbij de vraag hoe de vormen van de criminali-

teit van Marokkaanse jongens begrepen moeten worden (Van Gemert 1995, 1996). Ik kan daarom mijn eigen ervaringen ten aanzien van de methoden vergelijken met die van mijn voorgangers (in II). Het aspect van de representativiteit komt in beide delen niet ter sprake.¹ Wel wordt ruim aandacht besteed aan de strategieën om tot recrutering van respondenten te komen en aan betrouwbaarheid en validiteit. In het laatste deel (III) van dit artikel zal ik trachten de obstakels te duiden. Dat het om een van origine Noord-Afrikaanse groep gaat met specifiek cultuurbepaald gedrag, komt daarbij nadrukkelijk aan de orde.

I Eerder onderzoek

Strategie

In de genoemde etnografische onderzoeken worden gegevens over Marokkaanse jongens verzameld door middel van rechtstreeks contact met de onderzochten. Daarnaast wordt als regel aanvullende informatie verzameld door deskundigen, vaak hulpverleners, te raadplegen. Er wordt in alle gevallen gebruik gemaakt van interviews en van participerende observatie. Tussen beide methoden bestaan wezenlijke verschillen en ze zouden eigenlijk apart besproken moeten worden (cf. Kemper 1996). Dat ligt echter niet zo eenvoudig, want in de praktijk zijn ze soms moeilijk te scheiden.

Participerende observatie is een wat misleidende aanduiding, als blijkt dat het uiteindelijk toch vraagg gesprekken zijn die de gegevens leveren (De Vries 1987, stelling 10 bij dissertatie; Böcker 1993, 15). Het is voor de lezer achteraf dan ook niet altijd vast te stellen of passages gebaseerd zijn op observaties of uit een vraagg gesprek voortkomen. Voor de meeste onderzoeken die hier besproken worden, geldt dat interviews het belangrijkste zijn. Bij aanvang stelt de onderzoeker zich bij voorbeeld ten doel dat hij minstens dertig respondenten moet spreken.

Maar hoe moeten respondenten benaderd worden en hoe kan men ze bewegen tot medewerking aan een vraagg gesprek? Twee strategieën worden toegelicht: het gebruik van een respondentenronselaar en het langdurig verblijf op één lokatie.

Achmed

Doc was de leider van The Nortons, Italiaanse cornerboys uit een sloppenwijk van Boston. Zijn vriendschap met William Foote Whyte maakte het de laatste mogelijk om als onderzoeker allerlei plaatsen te betreden en gegevens te verzamelen, waarna hij het monumentale *Streetcorner Society* schreef (Whyte 1943).

Kaufman & Verbraeck (1986; 1987) doen onderzoek naar Marokkaanse druggebruikers in het Utrechtse Hoog Catharijne en zij willen hun levensgeschiedenissen optekenen. Zij kiezen er bewust voor om op straat hun respondenten te benaderen. Na een aantal mislukkingen gaan ze ertoe over om Achmed, een ex-gebruiker, als assistent in te huren. Hij wordt aan huisvesting geholpen en een baantje wordt hem in het vooruitzicht gesteld. Zijn bemoeienis betekent een belangrijke stap voorwaarts en levert uiteindelijk dertig respondenten op.

In navolging van de Utrechtse ervaring hebben ook Van Gelder & Sijtsma (1988, 7-8) in Amsterdam, en later in Den Haag (1990, 26), van deze tactiek gebruik gemaakt. Hun gaat het om Marokkaanse druggebruikers in Amsterdam en om gemarginaliseerde Marokkanen, veelal ook druggebruikers, in het Haagse. De negentien respondenten die Amsterdamse Achmed ronselt, worden betaald voor hun verhaal, daarin verschillen zij van de Utrechtse gebruikers, die niks krijgen. Over betaling van de Amsterdamse en Haagse assistenten wordt niets vermeld, het ligt evenwel niet voor de hand dat zij gratis zijn opgetreden. In Den Haag wordt tevens op beperkte schaal gebruik gemaakt van een sneeuwbalmethode.

Het slagen van de Achmed-methode lijkt in hoge mate afhankelijk van de kwaliteiten van de assistent en van diens relatie met de onderzoekers. In de Amsterdamse en Haagse onderzoeken wordt daar niet veel over gezegd. De Utrechters daarentegen, noemen Achmed de 'Doc' van hun onderzoek en verwijzen daarmee naar de cruciale rol van Whyte's assistent.

Het feit dat zo'n assistent dezelfde Marokkaanse afkomst heeft lijkt onvoldoende garantie voor geslaagde recruitering. Het spreken van dezelfde taal kan natuurlijk werken ten voordele van de allochtone onderzoeker, maar er kunnen ook nadelen zijn. Niet zelden spelen er regionale tegenstellingen binnen een migrantengroep en dat kan de autochtone onderzoeker juist tot een neutrale gesprekspartner maken. Ook met betrekking tot zaken die in een etnische gemeenschap gevoelig liggen, kan de onbevooroordeelde buitenstaander de meer acceptabele interviewer zijn (Brassé et al., 17-8; Kemper 1996, 59-60). Soms is afkomst een extra handicap, dan geldt het wantrouwen in verhevigde mate jegens iemand uit de eigen groep. Zo krijgt Bel Ghazi met veel achterdocht te maken. Marokkaanse jongeren zagen in hem niet alleen iemand die iets onfatsoenlijks of illegaals op het spoor kon komen, maar zij verwachtten bovendien dat deze Marokkaan dat veel sneller aan hun ouders zou kunnen doorvertellen. 'De angst en het wantrouwen binnen deze groep zijn groot en gericht tegen iedereen die niet tot hun groep behoort. Hun angst is nog groter jegens een Marokkaan die probeert erachter te komen waar ze mee bezig zijn' (Bel Ghazi 1986, 120).

Marnel

Is er sprake van een hechte groep waar een onderzoeker in wil binnendringen, dan moeten de leden vinden dat hij oké is. Anders wordt hij op afstand gehouden. In de praktijk krijgt zo iets gestalte in een geleidelijk proces waarin het vertrouwen groeit. De onderzoeker kan dit proces beïnvloeden door een rol aan te nemen die bij de setting past en die zijn aanwezigheid rechtvaardigt (Van Gemert 1989). De strategie die in zulke onderzoeken steeds terugkeert, is in feite de klassieke werkwijze van antropologen die zich voor een langere periode vestigen in een dorp of temidden van een stam. Het winnen van vertrouwen en het opbouwen van *rapport* staan centraal en gaan vooraf aan het verzamelen van data. Veelvuldige en langdurige aanwezigheid moet ertoe leiden dat de onderzoekspopulatie ervan overtuigd raakt dat de onderzoeker geen bedreiging is en dat medewerking aan het onderzoek geen kwalijke gevolgen heeft.

Wermölder (1986) brengt een Marokkaanse randgroep uit de Amsterdamse Pijp in beeld. Hij kiest er, na de nodige tegenslagen, voor om als barman en jongerenwerker te verblijven in het clubhuis Marnel van delinquente Marokkaanse jongens. Wermölder's dissertatie (1990) is gebaseerd op dezelfde onderzoeksgroep, die hij na enkele jaren opnieuw benadert en interviewt om te zien wat er van hen geworden is. Op deze plaats wordt hoofdzakelijk over zijn eerste onderzoek gesproken, waarin hij gebruik maakt van participerende observatie en een randgroep van ruim dertig leden in kaart brengt (Wermölder 1986).

Buijs (1993, 4) wil de meer 'normale' Marokkaanse jongemannen beschrijven. Hij tracht in eerste instantie in contact te komen met personen die deel uitmaken van een a-selecte steekproef uit het bevolkingsbestand van twee steden, maar dat levert in enkele maanden slechts drie respondenten op. Vervolgens slaat hij zijn bivak op in het gebouw van een Marokkaanse vereniging en hanteert een sneeuwbalmethode. Hij lijkt in deze omgeving alleen als onderzoeker/interviewer aanwezig te zijn. Uiteindelijk resulteert het in twintig respondenten.

Buijs heeft zijn respondenten twee of drie keer geïnterviewd, terwijl Wermölder zijn jongens in eerste instantie participerend observeert en pas later ook gaat interviewen. Eén van de jongens blijkt Wermölder geassisteerd te hebben. In slechts enkele zinnen in zijn boeken (1986, 169 en 183; 1990, 9 en 191) schrijft hij, uiterst beknopt, dat deze sleutelinformant gegevens verzamelde, maar dat dit bij de andere jongens niet bekend was.

De werkwijze bij de onderzoeken van Kaufman & Verbraeck (1986) en Van Gelder & Sijtsma (1988; 1990) is dus afgestemd op een intermediair.

Hier is het een ingehuurd assistent (Achmed), die de onderzoekers bij de hand neemt en respondenten ronselt.

Wermölder en (in mindere mate) Buijs volgen een strategie, die gebaseerd is op langdurig verblijf op één bepaalde locatie. Kennelijk is het zo dat de aanwezigheid na verloop van tijd het ijs doet breken. Een aantal jongens kan door de onderzoeker zelf worden benaderd en zij laten zich interviewen. Buijs heeft succes bij twintig jongens, terwijl Wermölder van 34 jongens gedetailleerde gegevens weet te verzamelen.

Betrouwbaarheid en validiteit

Wermölder baseert zijn uitspraken hoofdzakelijk op observaties in Marnel en in mindere mate op gesprekken. In zijn eerste boek (1986) stelt hij vast dat de werkwijze van de onderzoeker consequenties heeft voor betrouwbaarheid en validiteit (1986, 167), maar hoe dat in zijn geval uitpakt, blijft raadselachtig. In de dissertatie (1990) meldt hij dat verschillende soorten data, zoals observaties en interviews (van verschillende personen), met elkaar vergeleken kunnen worden en dat middels deze *triangulatie* checks op betrouwbaarheid kunnen worden uitgevoerd. Door het onderzoeksverslag te laten lezen aan enkele oudere jongens en aan het personeel van Marnel deed hij een *member-test* ten aanzien van de validiteit van zijn gegevens (1990, 190).

Buijs bedient zich slechts in zeer beperkte mate van participerende observatie en realiseert zich dat het voor hem moeilijk is uitspraken te controleren op hun waarheidsgehalte (1993, 5). Hij interviewde de meeste jongens echter twee of meer keer en kon antwoorden uit beide sessies met elkaar vergelijken. Daarnaast legde hij bepaalde uitspraken (in anonieme vorm) voor aan anderen en vond in hun reactie geen reden om te twijfelen. Hij stelt vast dat zijn vragen (over gezinsleven, godsdienst, normen en waarden, seksualiteit) dermate gevoelige en persoonlijke onderwerpen betreffen dat zonder een vertrouwensband met de onderzoeker beantwoording problematisch is.

In het Utrechtse (Kaufman & Verbraeck 1986) en in het Haagse onderzoek (Van Gelder & Sijtsma 1990) worden geen directe uitspraken gedaan over de betrouwbaarheid van de verzamelde data en ook naar de validiteit blijft het gissen. In beide onderzoeken bedient men zich, naast de interviews, ook van participerende observatie. Al is dat in de residentie zeer beperkt (Van Gelder & Sijtsma 1990, 27). De veronderstelling dat daarmee ook *checks* op betrouwbaarheid worden uitgevoerd, blijft impliciet.

Slechts op enkele plaatsen in deze onderzoeken wordt melding gemaakt van systematisch vertekende metingen. Van Gelder & Sijtsma (1988, 19 en 47) stellen vast dat hun respondenten in een aantal gevallen verzwegen

dat zij van het platteland afkomstig waren. Zij gaven er de voorkeur aan de onderzoeker te vertellen dat ze in een stad geboren waren. Een dorpse afkomst wordt met minderwaardigheid geassocieerd en wordt om die reden verzwegen. Ook voor Bel Ghazi (1986) werden specifieke dingen achtergehouden. Hij beschrijft een groep weggelopen jongeren. Zat iemand van die groep vast, dan werd beweerd dat hij op familiebezoek was. Detentie werd ontkend omdat het de groep een slechte naam zou geven (1986, 124).

Hier is sprake van een systematische vertekening, dat wil zeggen van een probleem ten aanzien van validiteit. Voorts wordt in de besproken etnografische onderzoeken onder Marokkaanse jongens niet over betrouwbaarheid en validiteit gerept. Dat is opvallend, want in andere bronnen wordt dit aspect van data afkomstig van Marokkaanse jongeren juist ernstig in twijfel getrokken.

Junger & Zeilstra (1989, 19-20) concluderen dat Marokkaanse en Turkse jongens bij een zelfrapportage-onderzoek naar delinquentie antwoorden geven die niet overeenkomen met politiegegevens. Zij gaan ervan uit dat de politiegegevens correct zijn en stellen derhalve vast dat, anders dan Nederlandse en Surinaamse jongens, de Turken en Marokkanen in de interviewsituatie gegevens verstrekken die erop wijzen dat het meetinstrument niet valide is.

In een Rotterdams onderzoek, waarin 3852 kinderen van elf tot dertien jaar eveneens door middel van zelfrapportage zijn onderzocht, is een schaal opgenomen die de sociale wenselijkheid van de gegeven antwoorden meet. Hier komt naar voren dat de Marokkaanse kinderen een nogal sterke neiging vertonen tot zulke antwoorden. Ze worden daarbij alleen door Turkse kinderen overtroffen (Rovers & Wouters 1996).

Wanneer mensen van de politie gevraagd wordt wat hun ervaringen zijn ten aanzien van informatie afkomstig van Marokkaanse jongeren, dan blijkt dat zij uiterst sceptisch staan tegenover de gegevens die worden versterkt. Er wordt stevast gewezen op de vele valse namen, geboortedata en adressen die worden gebruikt. 'Die Marokkaanse jongens liegen dat het gedrukt staat', zo wordt in een recente publicatie de gemeenschappelijke ervaring van politiemensen uit zes verschillende steden samengevat (Coppes et al. 1997, 60 e.v.). Ook veel Rotterdamse dienders hebben de ervaring door Marokkaanse jongeren belogen te worden. Hiermee houden ze zich in de ogen van deze agenten niet aan regels van *fair play*: 'Als je op heterdaad gepakt bent, moet je niet zeuren'. Onder elkaar spreken deze Rotterdammers daarom vaak van 'ratten' als het om Marokkaanse jongens gaat (Uildriks 1997, 105-6).

II Eigen onderzoek

Strategie

Bij de keuzes die ik zelf heb gemaakt tijdens mijn onderzoek in Rotterdam-Zuid heb ik vooral op praktische consequenties gelet. Ik heb me daarbij laten leiden door mijn eigen ervaringen in vergelijkbare onderzoekssituaties en heb getracht lering te trekken uit de tegenvallers van andere onderzoekers, zoals die hierboven zijn beschreven.

Om verschillende redenen heb ik geen gebruik gemaakt van een Achmed. Kaufman & Verbraeck zeggen te hebben gehandeld onder tijdsdruk toen zij hun assistent inhuurden. Ook Van Gelder & Sijtsma (1990) hebben min of meer onder tijdsdruk moeten werken, want zij zijn nauwelijks aan participerende observatie toegekomen, terwijl dat wel de bedoeling was. In mijn onderzoek is ruim de tijd genomen voor veldwerk, wat betekende dat ik niet van meet af aan op jacht hoefde om interviews af te nemen of levensgeschiedenissen op te tekenen.

Uit de beschrijvingen blijkt dat de assistenten grote invloed hadden op de gang van zaken. De Utrechtse onderzoekers moesten varen op de koers die Achmed uitstippelde (Kaufman & Verbraeck 1987, 27). Het laat zich slecht beoordelen welke selecties dat met zich meebracht. Utrechtse Achmed sprak geen Tamazicht en kon zich daarom tegenover Berbers moeilijker verstaanbaar maken (ibid., 27), terwijl Van Gelder & Sijtsma (1988, 8) vaststellen dat hun assistent soms tegenover de respondenten onduidelijk is over betaling. Bij deze strategie met de intermediair wordt dus geen *rapport* bereikt tussen onderzoeker en ondervraagde, al kon zo'n interview ook dienst doen als eerste kennismaking en trof men elkaar nadien nog vaker op straat (ibid., 10). Men kan zich overigens ook afvragen in hoeverre hier het contact tussen assistent en ondervraagde gebaseerd is op een vertrouwensrelatie.

Ik wilde niet afhankelijk zijn van een persoon en zelf keuzes maken in plaats van achteraf vast te moeten stellen dat een ander ze ongevraagd voor mij gemaakt had. Geen assistentie dus bij werving. Evenmin zijn de jongens die ik onderzocht betaald voor hun medewerking. Ik meen dat zoiets de relatie met de respondent beïnvloedt en dat kan ook de antwoorden kleuren (Van Gemert 1990). Eén van de jongens legde ik deze strategie voor en hij bracht het argument helder onder woorden: 'Ik praat met je om de waarheid te zeggen. Als je betaalt, praat ik niet voor de waarheid, maar voor het geld'.

Ik heb bewust gekozen voor langdurige aanwezigheid op lokaties waar de te onderzoeken jeugd elkaar tegenkomt en die ook voor mij toegankelijk waren. Aanvankelijk dacht ik dat koffieshops een geschikt decor zou-

den zijn voor participerende observatie, maar dit bleek een misvatting. Nadat ik er twaalf had bezocht, werd duidelijk dat zich hier een publiek verzamelde dat niet tot de beoogde populatie behoorde. Verreweg de meeste bezoekers van de vaak Marokkaanse koffieshops waren in de twintig, te oud voor het onderzoek.

Bezoeken aan club- en buurthuizen bleken vruchtbaarder. In eerste instantie werden de jongerenwerkers benaderd die er werkten. Dezen bleken over veel praktische kennis te beschikken en fungeerden gedurende het hele onderzoek als zeer nuttige gesprekspartners. Vervolgens ben ik ertoe overgegaan gelegenheden te bezoeken wanneer er 'inloop' was. In eerste instantie kwam ik op avonden die door Turkse jongens werden gefrequenteerd en in een later stadium ging ik naar een ander buurthuis dat hoofdzakelijk Marokkaanse bezoekers kende. Veel van deze jongens kwamen er al erg lang. Ze zijn er naar de internationale schakelklas gegaan en het is hun eerste verzamelplaats na aankomst in Nederland. 'Het buurthuis is voor Marokkanen', zeggen ze vaak. Dit gebouw werd de belangrijkste lokatie in mijn onderzoek. Het is een setting die te vergelijken is met het clubhuis Marnel van Werdmölder.

De keuze voor deze strategie hangt ook samen met het feit dat in mijn onderzoek het observeren van alledaags gedrag een belangrijkere plaats inneemt dan het interviewen. Mijn bezigheden waren eerder gericht op het naderen dan op het vinden van Marokkaanse jongens die geïnterviewd konden worden. Aanwezigheid op een bepaalde lokatie maakt het mogelijk het gedrag van degenen die er regelmatig komen te observeren en er na verloop van tijd ook systematiek in te herkennen. Dat brengt duiding dichterbij. De onderzoeker die zich niet beperkt wat de plaats aangaat, vergroot de kans dat hij met steeds wisselende personen geconfronteerd wordt. Het kost hem daardoor veel meer moeite om te achterhalen wat hun onderlinge verhoudingen zijn. Dat maakt het lastig om patronen te herkennen.

In het clubhuis in de Amsterdamse Pijp was Werdmölder actief als barman en jongerenwerker, zo legitimeerde hij zijn aanwezigheid. Het probleem bij deze strategie is dat aan elke rol specifiek gedrag is gekoppeld. Zo werd van Werdmölder verwacht dat hij erop toe zou zien dat de huisregels werden nageleefd. Dat resulteerde in situaties waarin hij zich krachtig tegenover zijn respondenten moest opstellen. Zoiets heeft onherroepelijk tot gevolg dat de jongens bepaalde zaken bewust aan de waarneming van de onderzoeker trachtten te onttrekken. Dat is bij participerende observatie natuurlijk een uiterst vervelende situatie. Bovendien wist ik uit eigen ervaring, opgedaan bij onderzoek onder dealers in de Amsterdamse binnenstad (Van Gemert 1988, 1989) dat het zeer lastig en inspannend kan zijn

als de onderzoeker een rol moet *spelen*. Hij moet voortdurend op zijn qui vive zijn. Reden genoeg om zo iets te vermijden.

Ook in mijn onderzoek deden zich verschillende situaties voor waarin mij gevraagd werd of ik wilde 'meedraaien' met activiteiten in het buurthuis. Dat kon incidentele kleinigheden als het afsluiten van een ruimte betreffen wanneer er geen personen van de leiding aanwezig waren, maar er werd ook geïnformeerd of ik achter de bar zou willen werken. Ondanks dat de mogelijkheden zich voordeden, heb ik er bewust voor gekozen om niet zo'n rol te spelen. Het zou mij tot loyaliteit aan de leiding van het buurthuis verplichten en mijn bewegingsvrijheid beperken. Tegelijkertijd heb ik tegenover niemand verheimelijkt wat de reden was van mijn verblijf in het buurthuis. Als men mij ernaar vroeg, antwoordde ik: 'Ik schrijf een boek over de buurt. Ik wil weten hoe het is voor jongens om hier te wonen'. In gesprekken die hier vaak op volgden, deed ik uit de doeken dat ik geïnteresseerd was in hun dagelijkse besognes. Ik expliciteerde dat crimineel gedrag daarvan deel kon uitmaken.

Het kiezen voor een bestaande rol heeft het voordeel dat mensen bij benadering weten wat ze aan je hebben. Maakt de onderzoeker niet een dergelijke keus, dan zal dat tot onduidelijkheden aanleiding geven. Niet voor iedereen is het normaal om in zijn dagelijkse omgeving een persoon tegen te komen die zegt onderzoeker te zijn van een universiteit. In zo'n geval zijn er geen duidelijke verwachtingen die met een bestaande rol samenhangen en bepalen het uiterlijk en het gedrag van de onderzoeker welk beeld men zich van hem vormt.

Ik ben midden dertig en duidelijk geen Marokkaan. Ik draag geen Australian jacks, geen Chipie jeans en geen Nike sportschoenen, maar aan de andere kant voel ik me in een pak ook niet erg prettig. Als regelmatig bezoeker van het buurthuis was ik een vreemde eend in de bijt en dat betekende dat ik in de gaten werd gehouden.

Het was mijn streven om mijn aanwezigheid vanzelfsprekend te laten zijn, zonder (vermeende) nadelen voor de Marokkaanse jongens. Dat zou mij de mogelijkheid verschaffen de jongens te observeren en met ze te spreken. In de praktijk betekende dat vele uren video kijken, tafelvoetbal, tafeltennis, kaarten en bovenal veel hangen. Bij een aantal gelegenheden werd van mijn aanwezigheid gebruik gemaakt. Ik ging als chauffeur mee bij uitstapjes en maakte me verdienstelijk als brievenschrijver, kok, getuige-deskundige bij rechtszaken (ten nutte van jongens die terecht stonden) en niet in de laatste plaats als verstrekker van rookwaar. Met twaalf jongens heb ik een lang weekend doorgebracht in een jeugdherberg in Brabant. Een geplande fietstocht naar Marokko vond helaas geen doorgang.

Het kostte tijd voor deze werkwijze vruchten begon af te werpen, want mijn verschijning werd in deze omgeving in eerste instantie toch geassocieerd met jongerenwerk. Door nieuwkomers werd ik vaak benaderd alsof ik zo'n functie had en als gevolg van mijn leeftijd werd ik in eerste instantie met 'U' aangesproken. Jongens die ik langer kende, wisten beter wat ze aan me hadden. Het kwam voor dat ik getuige was van dingen die de leiding niet mocht weten en ik hield dan mijn mond, net als de anderen. Omdat zulke zaken niet door mijn toedoen uitlekten, bleek ik volgens sommigen tot het goede kamp te behoren.

Na verloop van tijd bleek uit kleine dingen dat de afstand tussen mij en de jongens niet groot was. Vroeg of laat informeerden ze bijna allemaal naar mijn leeftijd. Voordat ik antwoordde, liet ik hen eerst raden. Steevast schatten zij mij ongeveer tien jaar jonger dan mijn werkelijke leeftijd. Langzaam werd ik in vertrouwen genomen.

De voordelen die deze lange weg zonder pasklare rollen opleverde, leken mij groter dan de mogelijkheden die de rol van medewerker in het buurthuis me zou bieden. Toch heb ik me verkeken op de gereserveerdheid van deze Marokkaanse jongens jegens buitenstaanders. Het opbouwen van een vertrouwensband kostte me bij de meesten meer tijd dan me lief was. Ondanks de gemaakte keuzes heb ik niet kunnen voorkomen dat zich ook in dit onderzoek problemen aandienen. Het recruterende van respondenten zowel als de juistheid van de verstrekte gegevens bleken ook hier problematisch.

Toen ik al bijna een jaar het buurthuis bezocht, besloot ik de jongens te gaan interviewen om gericht data te verzamelen over hun migratie- en gezinsachtergrond en criminele activiteiten. Tot mijn verbazing moest ik vaststellen dat jongens die ik al geruime tijd kende, afhoudend reageerden op mijn uitnodigingen. Mijn garantie, dat ik als enige over die gegevens zou beschikken en dat weergave steeds geanonimiseerd zou zijn, deed daar niets aan af.

Aanvankelijk dacht ik dat het de setting was en zorgde ik ervoor dat we van een rustig kantoor gebruik konden maken, maar ook dat resulteerde niet in de gewenste medewerking. Het is opvallend dat de weigeringen niet samenhangen met gepleegde criminaliteit, want juist de jongens die regelmatig met de politie in contact kwamen, bleken respondenten die het makkelijkst aan een vraaggesprek meewerkten. Een aantal van hen bezocht mij met enige regelmaat in een afbraakpand in de buurt, dat ik als werkplek had ingericht.

Uiteindelijk hebben veertig jongens zich toch laten interviewen. Behalve mijn aandringen en mijn uitleg, heeft daarbij vooral meegespeeld dat degenen die aarzelden van andere jongens te horen kregen wat het interview

inhiel en dat betekende volgens hen dat het niet veel voorstelde. Mijn langdurige verblijf temidden van deze jongens heeft echter ook zwaar gewogen, want daardoor kreeg ik een relatie met hen die niet slechts gebaseerd was op vluchtige contacten. Sommigen zag ik dagelijks. Andere jongens werden opgepakt, kwamen voor de rechter, verdwenen enige maanden en kwamen nadien weer ten tonele. Gaandeweg kwam ik aan de weet waar en hoe ze hun vrije tijd doorbrachten, wie hun vrienden waren, waar ze woonden, hoe ze het op school deden en wat hun criminele activiteiten waren. Aan het eind van het onderzoek kende ik hun gevoeligheden. Ik kon grappen met ze maken en voelde aan hoe ze in bepaalde situaties zouden reageren. De jongerenwerkers en de leiding van het buurthuis vroegen mij daarom meer dan eens om raad als zich wrijvingen voordeden. De jongens deden dat van hun kant overigens ook. Mijn aanwezigheid kreeg dus een andere betekenis dan die van een onderzoeker die enkele keren aanwezig is om te interviewen en zich nadien niet meer laat zien.

Betrouwbaarheid en validiteit

Ook als de jongens toestemden mee te werken aan een interview waren de problemen nog niet verdwenen. Sommigen namen hun eigen maatregelen door me voor te liegen. Nu werd als regel niet ontkend dat men iets op zijn kerfstok had, in een paar gevallen werd dat zelfs schromelijk overdreven. In het bijzijn van anderen kon dat bewondering opleveren. Een jongen beweerde een moord te hebben gepleegd en een andere zou in een Haags bordeel vier meisjes voor zich hebben werken. De persoonlijke gegevens leverden echter de meeste problemen op.

Vaak werden deze gegevens me bewust foutief genoemd. Dat betekende dat de link met de familie niet gemaakt zou kunnen worden, maar ook dat dingen die niet door de beugel konden moeilijk met de werkelijke identiteit van de respondent te verbinden zouden zijn. Toch wist ik meer dan eens op het moment dat ze me antwoordden, dat me wat op de mouw werd gespeld. Het feit dat ik hen al geruime tijd had geobserveerd en al veel te weten was gekomen, maakte het mogelijk bij leugens mijn twijfel uit te spreken. Zo kon ik een jongen, die zei Ali te heten, erop wijzen dat hij door zijn vrienden Suleman werd genoemd en bij een ander kon ik tegenwerpen dat ik meende dat hij niet in de straat woonde die hij noemde. Dat de antwoorden toch nog onwaarheden bevatten, werd me eens te meer duidelijk toen ik mijn interviewdata legde naast andere bronnen.

Om te kunnen inventariseren voor welke criminaliteit de onderzochte Marokkaanse jongens verantwoordelijk waren, heb ik tegen het einde van de veldwerkperiode mijn onderzoeksgegevens vergeleken met officiële

data. Uit politieregistratie (HKS) en uit justitiële documentatie bleek dat ik deels valse gegevens had verzameld. Namen, adressen en geboortedata bleken meer dan eens niet te kloppen, maar de correcte data kon ik uit deze bronnen achterhalen. Van de andere kant zag ik dat ik dingen aan de weet was gekomen waarvan de hermandad niet op de hoogte was. Zulke bekentenissen werden zoveel mogelijk bij andere jongens gecontroleerd. Men had mij herhaaldelijk wat op de mouw gespeld als het om persoonlijke gegevens ging, maar de vergelijking van onderzoeksdata met gegevens van politie en justitie maakte het mogelijk mijn materiaal te schonen.

Hoewel het schrijven van een Arabische naam in latijns schrift variaties in spelling kan opleveren, lag hierin niet de verklaring voor de verschillen die aan het licht kwamen. Voor geboortedata en Nederlandse straatnamen speelt spelling geen rol, toch werden ook daarin verschillen aangetroffen. Het gaat dus om bewust foutief gegeven antwoorden. Dat betekent een systematische vertekening en daarmee is validiteit in het geding.

III Duiding van de Obstakels

Werving van Marokkaanse respondenten blijkt problematisch en ook ten aanzien van vertekeningen van data afkomstig van personen uit deze populatie is alertheid gerechtvaardigd, ook al is van dit laatste in eerder etnografisch onderzoek nauwelijks melding gemaakt. Hoe moeten deze obstakels geduid worden?

Stigma

Men kan geneigd zijn te denken dat een weigerachtige houding samenhangt met het feit dat Marokkanen al enige tijd een slechte pers hebben. Ze willen wellicht niet meewerken met de zoveelste nieuwsgierige die het negatieve beeld nog eens kan onderstrepen (Abraham 1996, 10). Deze redenering kan echter geen stand houden omdat de Marokkanen pas eind jaren tachtig in de media de rol van zondebok kregen toebedeeld. Over het algemeen wordt een artikel in *het Parool* van 23 december 1988, waarin werd gesproken over Marokkaanse bendes op de Amsterdamse Wallen, gezien als het begin van dit tijdperk (zie Werdmölder 1989; Bovenkerk 1989). De dataverzameling voor drie van de hier besproken onderzoeken (Werdmölder 1986, Kaufman & Verbraeck 1986, Van Gelder & Sijsma 1988) en ook van ander genoemd onderzoek (Brassé et al. 1983; Wentholt 1983; Bouw & Nelissen 1986; Meloen & Veenman 1988) was toen echter al afgesloten en de onderzochten zullen op dat moment het stigma niet of in veel mindere mate gevoeld hebben. Hoewel deze beeldvorming momen-

teel misschien wel van invloed kan zijn, moeten er dus ook nog andere verklaringen bestaan.

Rafelrand

De Nederlandse etnografen van de besproken publicaties zien een samenhang tussen de obstakels die zij ontmoetten en de maatschappelijke positie van de onderzochten. Zij leggen de nadruk op structurele factoren. De wervingsmoeilijkheden zouden samenhangen met de argwaan en voortdurende dreiging in de drugs-scene (Van Gelder & Sijtsma 1988, 8) of het gevolg zijn van het feit dat verslaafden zich in de uiterste marge van de samenleving bevinden, een samenleving waarvan de onderzoekers exponenten zijn (Kaufman & Verbraeck 1987, 22). Niet toevallig werden onderzoekers voor chercheurs aangezien (Kaufman & Verbraeck 1987, 23; Werdmölder 1986, 172 e.v.). Moeizame recrutering zou voortvloeien uit een confronterende vraagstelling (Buijs 1993, 4). Hadden jongens tijdens een gesprek een afhoudende opstelling, dan werd dat eerder aan puberale nukkigheid geweten dan aan wantrouwen jegens een lid van een andere etnische groepering (ibid., 5).

Behoudens de vluchtige melding in de genoemde passage (Van Gelder & Sijtsma 1988, 19 en 47), wordt in het werk van de etnografen die mij voorgingen nergens de link gelegd tussen deze methodologische problemen en specifieke opvattingen van Marokkaanse jongeren. Deze onderzoekers hebben de obstakels dus niet als kenmerkend voor Marokkanen bestempeld. Daarbij kan hebben meegespeeld dat de focus van de genoemde onderzoeken niet op Marokkanen-in-het-algemeen was gericht, maar juist op bepaalde categorieën. De eigenschappen daarvan konden worden uitvergroot.

Kaufman & Verbraeck geven in de eerste plaats een beschrijving van een drugs-scene, terwijl Werdmölder een delinquente jeugdbende over het voetlicht brengt. Dat het Marokkanen betreft lijkt in deze weergave nauwelijks relevant voor hun gedrag. Werdmölder zegt weliswaar dat eer en schande belangrijke aspecten zijn ten aanzien van het (criminele) gedrag van Marokkanen (Werdmölder 1990, 91), maar hij werkt dat nergens uit. Hij zegt dat de saamhorigheid van de jeugdbende niet is gebaseerd op etniciteit, maar op gemeenschappelijke ervaringen en socialisatie in een buurt (1986, 44). Ook de waarden die deze jongens in het vaandel hebben, geven weinig blijk van hun Marokkaanse achtergrond (1990, 29). Kaufman & Verbraeck constateren op hun beurt, 'dat bij Marokkaanse verslaafden een etnisch bewustzijn werkelijk zeer ver te zoeken is' (1986, 16). Dat de Marokkaanse achtergrond buiten beeld blijft, geldt in mindere mate voor Van Gelder & Sijtsma. Maar ook in hun onderzoek staan specifieke popu-

laties, te weten druggebruikers (1988) en marginalen en werklozen (1990), centraal of zijn deze oververtegenwoordigd. Dit maakt begrijpelijk dat deze onderzoekers geneigd zijn om de positie in de rafelrand te gebruiken ter verklaring van de gebrekkige medewerking.

Zoals al in de inleiding is gezegd, laten de wervingsproblemen zich echter ook gelden in (minstens) negen onderzoeken die niet op ontspoorde betrekking hebben. Voorts blijkt dat ook de respondenten van Buijs zich niet gemakkelijk lieten bevragen, terwijl deze jongemannen wat hun maatschappelijke positie betreft redelijk succesvol genoemd kunnen worden. Ook mijn eigen onderzoekservaringen wijzen erop dat de rafelrand-verklaring er een is die rammelt omdat hij onvolledig is. Hoewel een deel van de jongens die ik onderzocht zich met illegale activiteiten bezighield, gold dat zeker niet voor allemaal. Het ging niet om leden van een jeugdbende en van gebruik van harddrugs was bij slechts enkelen in geringe mate sprake. Het merendeel bestond uit tamelijk brave jongens. Omdat de methodologische obstakels zich in de hele onderzoekspopulatie voordeden, laten een marginale positie of criminele levenswandel zich niet als afdoende verklaring gebruiken en is het gerechtvaardigd ervan uit te gaan dat er andere zaken zijn, die ook gewicht in de schaal kunnen leggen.

Parallellen in gedrag

Het denken en doen van mensen moet men niet los van elkaar zien. Ervaringen, kennis en opvattingen van Marokkanen bepalen mede hun handelen. Dat komt naar voren in hun gebruiken en tradities, maar kan ook op andere momenten aan het licht treden. Ik meen dat dit weet- en waarderingsbezit, ofwel cultuur, ook doorklinkt in hun opstelling bij onderzoek en daardoor van invloed is op de methodologische problemen die hier besproken worden. Deze obstakels moeten daarom niet gezien worden als zaken die op zich staan. De weigerachtige houding om mee te werken aan een onderzoek en het bewust geven van foutieve antwoorden kunnen begrepen worden als gelet wordt op parallellen die dit gedrag vertoont met de manier waarop Marokkaanse jongens zich in alledaagse situaties gedragen. Een paar elementen verdienen het om te worden uitgelicht omdat zij volgens mij de kern vormen van waar het hier om gaat. In het volgende voorval komen ze aan de oppervlakte.

Op een middag hangt er een gespannen sfeer in het buurthuis. De Marokkaanse jongens die er dagelijks komen, zijn geagiteerd. Er is een journalist geweest die een radioprogramma wil maken over drugshandel in de wijk. Eén van de oudere jongens, van wie iedereen weet dat hij kennis van zaken heeft, zou zich bereid hebben verklaard om mee te werken. Veel aanwezigen winden zich hierover

enorm op. Zij zetten zich af tegen de journalist, die Turk blijkt te zijn. Hij zou er beter aan doen de activiteiten van zijn eigen landslui te belichten. Dat zou net zo goed een grote betrokkenheid bij de handel te zien geven, zo menen ze. Van de andere kant wordt ook de jongen fel bekritiseerd. Geen moment wordt ontkend dat landgenoten in de handel opereren, maar de gedachte dat één Marokkaan dat aan de grote klok hangt en er mogelijk ook nog iets aan zal verdienen maakt hen furieus. 'Hij is volwassen, hij moet zijn verantwoordelijkheid nemen', wordt steeds herhaald. Uiteindelijk blijkt de opname om praktische redenen geen doorgang te vinden. De jongen heeft dan al laten weten dat hij er, na alle kritiek, ook helemaal geen trek meer in had (observatie in Rotterdam-Zuid).

Wij en zij

Nederlanders kan men zonder veel moeite uitspraken ontlokken over elkaar. Hedendaagse televisieprogramma's laten zien dat een camera of microfoon voor hun zelfs als een extra prikkel lijkt te werken.² In een Marokkaanse context zijn zulke zaken niet voorstelbaar. Marokkanen schermen het gezinsleven af voor de buitenwereld, maar ook het verstrekken van informatie over andere Marokkanen aan derden is allerminst vanzelfsprekend. Zij betrachten reserve tegenover een buitenstaander en verwachten van elkaar dat op gepaste momenten gezwegen wordt. Het weergegeven voorval levert een illustratie hiervan.

Bij het doen van onderzoek kan de setting dit wij/zij-perspectief benadrukken of er juist toe bijdragen dat het makkelijker geneutraliseerd wordt. Uitgaande van een Nederlandse onderzoeker en een Marokkaanse populatie, zal er een verschil bestaan tussen onderzoeken die hier of in Marokko plaats vinden. In Nederland wordt de onderzoeker gezien als vertegenwoordiger van de dominante groep in de samenleving. Men moet niet onderschatten in hoeveel argwaan dat kan resulteren. In dit opzicht staat hij hier voor een moeilijkere klus dan in Marokko. In Noord-Afrika is hij weliswaar een buitenstaander, maar er gaat van hem (in potentie) veel minder bedreiging uit. Onderzoek daar impliceert onderdompeling, terwijl de onderzoeker in Nederland juist door de onderzoeksgroep op afstand gehouden kan worden.

Het zou niet juist zijn als dit verschil tussen de eigen groep en de anderen uitsluitend gekoppeld wordt aan nationaliteit. Wat beschouwd moet worden als de eigen groep, blijkt voor Marokkanen per situatie te kunnen verschillen (Van den Berg-Eldering 1978, 43). Dit hangt samen met zaken waarin gemeenschappelijkheid gesymboliseerd wordt: gezin, familie, geboorteplaats, streek of stam, etniciteit (Berber of Arabier), nationaliteit, godsdienst. Men toont loyaliteit naar degene die het meest nabij staat (Van der Valk & Blaubeen 1995, 210). Vanuit deze optiek is medewerking aan het onderzoek van een buitenstaander niet voor de hand lig-

gend. Van de andere kant biedt deze situatie een onderzoeker ook de mogelijkheid om de rol te spelen van intermediair tussen de eerste generatie Marokkaanse migranten en de Nederlandse samenleving. Van der Meer (1976) zowel als Van den Berg-Eldering (1978) werden vanuit hun functie van hulpverlener gezien als bondgenoten in een vreemde omgeving en dat leverde hun een gunstige informatiepositie op.

Hoewel dit wij/zij-perspectief onmiskenbaar een belangrijke rol speelt, biedt het geen sluitende verklaring voor de methodologische obstakels. Zo kan erop gewezen worden dat de Marokkaanse onderzoeker Bel Ghazi ook op afstand werd gehouden (zie boven). Het onderscheid tussen de eigen groep en buitenstaanders is te algemeen en het doet zich in zeer veel situaties voor. Men kan terecht opmerken dat die zeker niet voor Marokkanen gereserveerd blijven. Degene die politieke partijen onderzoekt kan er bij voorbeeld ook mee geconfronteerd worden.

Eer

Het tweede element dat een rol speelt is eer. In culturen waar een nadruk ligt op het collectief, wordt van afzonderlijke leden verlangd dat zij zich inzetten voor de groep. Het doen en laten, de verdienste maar ook de misstappen van de enkeling stralen af op de groep waartoe hij behoort. Daardoor 'is' het individu wat anderen van hem vinden en kan hij in de eerste plaats hun waardering krijgen door bij te dragen aan het prestige van de groep. Van de andere kant mag hij de eer van de groep niet beschadigen. Behalve door geen misstappen te begaan, kan dat bereikt worden door ze te onttrekken aan het oog van anderen, die van buitenstaanders in het bijzonder. Een andere mogelijkheid is ontkennen. Zo kan het gebeuren dat iemand, zelfs bij sluitend bewijs, ten overstaan van anderen niet voor zijn schuld wil uitkomen (Eppink 1992).

Het bezoek van de journalist in het buurthuis is hiervan een voorbeeld. Een radioprogramma over drugshandel werd als onwenselijk gezien, omdat de kans bestond dat daarmee Marokkanen in een kwaad daglicht konden komen. De aanwezigen verwachtten van elkaar dat men zich zou inspannen om zoiets te voorkomen. Deze plicht weegt zwaarder naarmate men ouder is en meer in staat kan worden geacht om verantwoordelijkheid te dragen.

Het is belangrijk erop te wijzen dat deelname van Marokkanen aan drugshandel door geen van de aanwezigen in twijfel werd getrokken. Dit neemt niet weg dat de woede zich niet richtte op de daders of veroorzakers, dat wil zeggen op de dealers en gebruikers, maar op degenen die de regelovertredingen aan de grote klok wilden hangen. De Turkse journalist, maar vooral de Marokkaanse jongen die mee wilde werken aan het programma, kon rekenen op scherpe afkeuring. Dit laat zien dat wat een

groepslid doet en wat anderen daarvan te weten komen, niet alleen voor hemzelf gevolgen heeft, maar ook voor andere Marokkanen.

Toegevoegd aan het wij/zij-perspectief, maakt dit element het mogelijk de verklaring te preciseren. Met de kennis dat het verstrekken van informatie gevoelig ligt in eer-kwesties, is concreter geworden hoe de loyaliteit jegens de eigen groep gestalte moet worden gegeven. Toch kan ook nu nog worden opgemerkt dat het een kwestie betreft die niet als louter Marokkaans bestempeld kan worden. Eer en schande zijn cultuurtrekken die in het hele mediterrane gebied te vinden zijn. Uitgaande van de situatie in Nederland, kan geopperd worden dat het bovenstaande bij voorbeeld ook voor Turken kan opgaan.

Wantrouwen en jaloezie

Het naderen van mijn Marokkaanse populatie bleek een moeizame operatie. Aanvankelijk ontweken ze mij en in de eerste contacten spelden ze me van alles op de mouw. Tijdens mijn onderzoek heb ik ook Turkse jongens geobserveerd en gesproken. Een tiental jongens heb ik geïnterviewd, maar als geheel is deze groep niet zo scherp in het vizier gekomen als de Marokkanen. Het viel me op dat deze Turkse jongens extravertter waren dan de Marokkanen. Toen ik toenadering zocht tot een vriendengroepje, werd ik van meet af aan overvoerd met verhalen over vechtpartijen. Deze feiten bleken zo serieus, dat enkelen van hen er later voorwaardelijke straffen voor kregen. Toch zagen zij er geen gevaar in dat ik ervan op de hoogte was. Hier komt een opvallend verschil naar voren. Hoe komt het dat de Noord-Afrikaanse jongens mij wantrouwen en de Turken niet? Ik meen dat deze vraag beantwoord moet worden door erop te wijzen dat in het mensbeeld van Marokkanen, mogelijk Riffijnen in het bijzonder, wantrouwen een zeer wezenlijk element is. Ook hier kan dit verduidelijkt worden door erop te wijzen dat dit wantrouwen in zeer veel alledaagse situaties doorklinkt.

In het buurthuis waar ik gedurende mijn onderzoek veel kwam, getroosten jongerenwerkers zich grote moeite om zinvolle activiteiten van de grond te krijgen. Een steeds terugkerend probleem bleek medezeggenschap en even zovele malen spitste zich dat toe op financiën. De jongens waren van mening dat ze zelf moesten kunnen bepalen waaraan geld werd uitgegeven. Omdat de leiding daar weinig voor voelde, ontstond er onvrede die voedingsbodem was voor allerlei geruchten. De jongens raakten ervan overtuigd dat 'hun' geld in het buurthuis verduisterd werd. Hoewel de verdachtmakingen nooit bewezen werden, konden ze in hun ogen ook niet worden ontzenuwd.

In de visie van deze jongens moet iemand die zich, al dan niet ten koste van anderen, kan verrijken, die niet mogelijkheid niet onbenut laten. Laat hij dat na, dan is er wel een ander die zijn kans grijpt. In wezen moet ieder voor zichzelf zorgen en je moet er ook niet van uitgaan dat een ander niet zijn eigen voordeel zal laten prevaleren. Wantrouwen blijkt voor deze jongens niet iets dat pas opkomt nadat iemand je een loer heeft gedraaid, maar het behoedt je ervoor dat iemand je te slim af is. Vanuit hun optiek is het dus een gerechtvaardigd uitgangspunt in menselijke relaties. Vooral wanneer materieel voordeel te behalen is steekt het de kop op.

Het was daarom niet toevallig dat wantrouwen ook mij ten deel viel toen ik deze jongens als onderzoeker naderde. Veel van hen informeerden of dit onderzoek mijn werk was en of ik ervoor betaald kreeg. Als ik uitlegde dat dat inderdaad zo was, bleek dat medewerking niet te vergemakkelijken. Gevraagd naar de reden voor zo'n weigering werd geopperd: 'Ze willen je niet rijk maken'. Behalve het idee dat ik me dankzij hen zou kunnen verrijken, moest ik me bij voortduring verweren tegen hardnekkige verdenking. De tegenstellingen tussen wij en zij, eer en wantrouwen leidden tot de opvatting dat ik er beter van zou worden, en de Marokkanen zou beschadigen. Alle beschreven elementen werden samengebald in één zinnetje, dat ik meer dan eens te horen kreeg: 'Jij gaat zeker opschrijven dat Marokkanen slecht zijn'.

Culturalisme

Wat hierboven is gezegd, doet culturalistisch aan: cultuur of cultureel bepaald gedrag wordt gebruikt ter verklaring van hetgeen langs andere weg niet begrepen kan worden, maar het lijkt zelf geen verklaring te behoeven (Vermeulen 1992). Ik realiseer me dan ook dat ik in het voorgaande aan de oppervlakte blijf, wanneer ik wijs op de parallellen tussen de besproken obstakels en het alledaagse gedrag van de onderzochten. Om deze gedachting te onderbouwen zou een diepgaande beschrijving van de Noord-Afrikaanse context noodzakelijk zijn. Historische, politieke, sociale en economische karakteristieken kunnen de genoemde culturele elementen inzichtelijk maken. Binnen dit bestek is het slechts mogelijk om daar in zeer beperkte mate, en dus onvolledig, op in te gaan.

Driekwart van de in Nederland wonende Marokkanen zijn Berbers en komen uit de Rif, de onvruchtbare noordelijke bergstreek die uitloopt in de Middellandse Zee. Sinds jaar en dag hebben de Riffijnen een moeizame relatie met het centrale gezag van de sultan (later koning), dat zich nooit voor een langere periode heeft kunnen laten gelden in dit 'land van wetteloosheid'. Keerzijde van deze vrijgevochten positie is dat de regio bena-deeld werd en qua infrastructuur en onderwijs altijd achterstand heeft

gekend ten opzichte van andere delen van het land. Tot op de dag van vandaag zien stedelijke Arabieren de Riffijnen als achterlijke boeren.

Deze Berbers leefden in schaarste in een zeer egalitaire en zeer competitieve tribale samenleving, '(...) one which looks unanimously upon force and strength as "good" and equally unanimously upon weakness as "bad", while it fully endorses trickery and cunning as means to obtain desired cultural goals' (Hart 1976, 440). '(...) power is not inherited, but must be acquired by guile and by violence' (Jamous 1992, 176). Op lokaal niveau is het wantrouwen in de Rif geworteld in een geschiedenis van bloedvetes. Het is veelzeggend dat zulke gewelddaden zich niet afspeelden tussen vreemden, maar meestal juist plaats vonden binnen de eigen gemeenschap. Dat is ook te zien in de rurale huizenbouw. Een familie woonde in een ommuurd huis, achter een haag van cacteeën, met een soort kleine bunker om met geweervuur naderend gevaar het hoofd te kunnen bieden. De nu eens sluimerende en dan weer oplaaierende conflicten bestonden dus niet alleen tussen Riffijnen en overheid of kolonistoren, maar lieten zich ook voortdurend in de alledaagse omgeving voelen.

Marokkanen in Nederland bezien elkaar en anderen met wantrouwen. Deze attitude is onderdeel van hun cultuur en heeft zijn wortels in concrete ervaringen in Noord-Afrika. Natuurlijk verschilt de Nederlandse omgeving van die in de Rif en moet cultuur niet gezien worden als een statisch geheel van normen en waarden dat overal dezelfde uitwerking heeft op het gedrag van mensen. Dat neemt niet weg dat ook hier schaarste het bestaan van Marokkanen domineert, ze bevinden zich op de laagste sporten van de maatschappelijke ladder. Vooralnog resulteert dat in ook in Nederland in competitieve verhoudingen en is het wantrouwen allerminst verdwenen. Dit manifesteert zich in de spreekwoordelijke verdeeldheid van de Marokkaanse gemeenschap en in het moeizame proces van Marokkanen in Nederland om zich te organiseren (Buijs & Nelissen 1994, 187-8; Bouhalhoul & Van der Zwaard 1996) en het speelt ook onderzoekers parten.

Slot

Bij onderzoeken onder Marokkanen doen zich methodologische problemen voor. Keer op keer blijkt dat onderzoekers op afstand worden gehouden en dat het bereiken van *rapport* met de onderzochten een lastige opgave is. Zij merken dat de recrutering van respondenten moeizaam verloopt en daarnaast blijkt sprake van een gebrekkige validiteit omdat antwoorden meer dan eens systematische vertekeningen vertonen.

Ter verklaring van deze obstakels is gewezen op de marginale positie en criminele activiteiten van de onderzochten. In dit artikel is gepoogd de algemene verklaringen, die op structurele factoren berusten, te completeren

door te wijzen op parallellen tussen het alledaagse gedrag van de onderzochten en hun opstelling als het gaat om medewerking aan onderzoek. Er is betoogd dat specifieke culturele elementen als het wij/zij-perspectief, eer en vooral wantrouwen ook in de methodologische obstakels naar voren komen. Dat werpt licht op een kwestie die voorheen nog nauwelijks werd besproken.

De onderzoeken die hier werden uitgelicht, zijn etnografisch van aard en hebben (goeddeels) betrekking op criminaliteit van jongeren. Het kan echter duidelijk zijn dat de genoemde elementen niet gereserveerd zijn voor kwalitatief onderzoek naar regelovertreders. Op basis van het voorgaande meen ik dat ook bij andersoortig onderzoek onder Marokkanen met deze problematiek rekening moet worden gehouden. Meer dan eens kwamen mij surveys onder ogen waarvan ik me afvroeg of onderzoekers zich realiseerden vanuit welke percepties hun Marokkaanse respondenten antwoorden gaven of dat weigerden te doen.

De vraag die rest is hoe de onderzoeker een goede afloop kan waarborgen. In mijn eigen onderzoek heeft een drietal ingrediënten hieraan bijgedragen. In de eerste plaats moet gewezen worden op een lange periode van drie jaar, waarin in ruime mate veldwerk is gedaan. Aanwezigheid en deelname aan alledaagse bezigheden zijn de beste strategieën om wantrouwen te laten verdwijnen, om *rappport* op te bouwen. Helaas moeten onderzoekers vaak werken in een situatie, waarin de opdrachtgever niet lang op resultaten wil wachten. Dat betekent dat de gewenste vertrouwensband in een korte tijdspanne tot stand moet komen. Hier kan de praktijk weerbarstiger blijken dan de wetenschapper graag zou willen.

In de tweede plaats werd van en over de hoofdrolspelers op verschillende manieren gegevens verzameld. De interviews zijn daarbij niet de belangrijkste bron. Daarin verschilt dit onderzoek van de meeste andere die besproken werden; alleen Werdmölder (1986) zegt ook veel gebruik te hebben gemaakt van participerende observatie. Bij de andere onderzoekers was deze methode ondergeschikt (Kaufman & Verbraeck 1986, Van Gelder & Sijtsma 1988) of nagenoeg ongebruikt (Van Gelder & Sijtsma 1990, Buijs 1993). Hun hoofddoel was steeds het afnemen van zoveel mogelijk interviews. In mijn onderzoek hoefde niet blind gevaren te worden op wat mensen zeiden, maar is vooral ook naar hun gedrag gekeken.

Tenslotte heb ik getracht mijn voordeel te doen met de voortdurende geruchtenstroom in de Marokkaanse buurtgemeenschap, die meer dan eens kwaadaardige roddels verspreidde. Dat had tot gevolg dat ik niet alleen mensen over zichzelf, maar hen juist ook over anderen kon uithoren.

Noten

1. Op een andere plaats ga ik uitvoerig in op de representativiteit van mijn eigen gegevens en die van andere onderzoekers met een vergelijkbare onderzoekspopulatie (Van Gemert 1996).
  2. Men kan denken aan programma's als *Buren*, waar in iedere uitzending hoog oplopende burenruzies worden uitgesponnen. Andere voorbeelden levert de hedendaagse emotie-televisie.
- Voor het oog van kijkend Nederland worden verbroken relaties gelijmd of biedt iemand zijn excuses aan. Ook in Amerikaanse talkshows, die hier te lande populair zijn, worden met grote regelmaat menselijke relaties op de korrel genomen en leggen de hoofdrolspelers hun ziel bloot. Naast de draaiende camera, is in deze setting opvallend dat dit gebeurt ten overstaan van een joelend publiek.

Literatuur

- Abraham, E. (1996). *Oudere mensen zijn als bomen die schaduw geven; Oudere Marokkaanse vrouwen en mannen in de Nederlandse verzorgingsstaat*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Bel Ghazi, H. (1986). *Van zoek tot arbeidsmarkt; Marokkaanse migranten en hun kinderen in Nederland*. Houten: Het Wereldvenster.
- Berg-Eldering, L. van den (1978). *Marokkaanse gezinnen in Nederland*. Alphen aan den Rijn: Samsom.
- Bouhalhoul, R. & J. van der Zwaard (1996). *Een kwestie van vertrouwen; Gespreks-groepen met Marokkaanse ouders*. Rotterdam: Stichting Buitenlandse Werknemers.
- Bouw, C. & C. Nelissen (1986). *Werken en zorgen; Een vergelijkend onderzoek naar de arbeidservaringen van Turkse, Marokkaanse en Nederlandse vrouwen*. Den Haag: Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid.
- Bovenkerk, F. (1989). Marokkanen, misdaad en minderhedenbeleid. In: Bovenkerk, F. & L. Brunt (red.) *De andere stad; Achter de façade van de nieuwe stedelijke vitaliteit*. Amsterdam: Centrum voor Grootstedelijk Onderzoek uva.
- Brassé, P., W. van Schelven, L. van der Valk & M. de Vries (1993). *Jonge Turken en Marokkanen op de Nederlandse arbeidsmarkt*. Amsterdam: Inst. voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Buijs, F. (1993). *Leven in een nieuw land; Marokkaanse jongemannen in Nederland*. Utrecht: Jan van Arkel.
- Buijs, F. & C. Nelissen (1994). Tussen continuïteit en verandering; Marokkanen in Nederland. In: Vermeulen, H. & R. Penninx (red.) *Het democratisch ongeduld; De emancipatie en integratie van zes doelgroepen van het minderhedenbeleid*. Amsterdam: Het Spinhuis.
- Coppes, R., F. de Groot & A. Sheerazi (1997). *Politie en criminaliteit van Marokkaanse jongens*. Deventer: Gouda Quint.
- Eppink, A. (1992). Verburgerlijking: een hypothese over verschillen in criminaliteit van Turkse en Marokkaanse migranten in Nederland. In: Fiselier, J. & F. Strijbosch (Red.), *Cultuur en Delict*. 's-Gravenhage: Vuga.

- Gelder, P. van & J. Sijtsma (1988). *Horse, coke en kansen; Sociale risico's en kansen onder Surinaamse en Marokkaanse harddruggebruikers in Amsterdam*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Gelder, P. van & J. Sijtsma (1990). *Ik wil een smalle weg volgen; Sociale risico's en kansen onder werkloze Marokkaanse jongens in Den Haag*. Den Haag: z.u.
- Gemert, F. van, (1988). *Mazen en Netwerken; De invloed van beleid op de drugshandel in twee straten in de Amsterdamse binnenstad*. Amsterdam: Instituut voor Sociale Geografie, Universiteit van Amsterdam.
- Gemert, F. van, (1989). Dealers onderzoeken, de obstakels en dilemma's. In: Bovenkerk, F. & L. Brunt (red.) *De andere stad; Achter de façade van de nieuwe stedelijke vitaliteit*. Amsterdam: Centrum voor Grootstedelijk Onderzoek UvA.
- Gemert, F. van (1990). Junks doen het voor een geeltje; Beloning van informanten bij drugsonderzoek. *Sociodrome* (2), pp. 5-8.
- Gemert, F. van, (1995). Marokkaanse bendevorming in Rotterdam-Zuid? In: Rood-Pijpers, E., B. Rovers, F. van Gemert & C. Fijnaut, *Preventie van jeugdcriminaliteit in een grote stad*. Arnhem: Gouda Quint.
- Gemert, F. van, (1996). *Riffi's op Zuid; Doelen, (il)legale mogelijkheden en voorkeuren van Marokkaanse jongens*. Rotterdam: Erasmus Universiteit (onderzoeksrapport).
- Hart, D.M. (1976). *The Aith Waryaghar of the Moroccan Rif; An ethnography and history*. Tucson: University of Arizona Press.
- Hoek, J. van der & M. Kret (1992). *Marokkaanse tienermeisjes; Gezinsinvloeden op keuzen en kansen*. Utrecht: Jan van Arkel.
- Jamous, R. (1992). From the death of men to the peace of God; Violence and peace-making in the Rif. In: Peristiany, J.G. & J. Pitt-Rivers (Eds.), *Honor and grace in anthropology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Junger, M. & M. Zeilstra (1989). *Deviant gedrag en slachtofferschap onder jongens uit etnische minderheden I*. Arnhem: Gouda Quint.
- Kaufman, P. & H. Verbraeck, (1986). *Marokkaan en verslaafd; Een studie naar rand-groepvorming, heroïnegebruik en criminalisering*. Utrecht: Gemeente Utrecht.
- Kaufman, P. & H. Verbraeck (1987). De omweg naar Achmed; Een methodologische verantwoording over onderzoek naar Marokkaanse verslaafden. *Migrantenstudies* 3 (1), pp. 20-31.
- Kemper, F.H.C. (1996). *Religiositeit, etniciteit en welbevinden bij mannen van de eerste generatie Marokkaanse moslimmigranten*. Nijmegen: Uitgeverij Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Lamers, A., A. de Regt & M. de Vries, m.m.v. E. Abraham (1993). *Turkse en Marokkaanse ouderen in Nederland; Een kwalitatief onderzoek naar wensen en verwachtingen ten aanzien van de oude dag*. Amsterdam: vakgroep CA/NWS, Universiteit van Amsterdam.
- Meer, P. van der (1976). *Problemen van Marokkaanse arbeiders; Cultuurverschillen en Kommunikatiestoornissen*. Amsterdam: Universiteit van Amsterdam, Antropologisch-Sociologisch Centrum.
- Meloan, J.D. & J. Veenman (1990). *Het is maar de vraag...; Onderzoek naar respons-effecten bij minderhedensurveys*. Lelystad: Koninklijke Vermande B.V.
- Prins, K. (1996). *Van gastarbeider tot Nederlander; Adaptatie van Turken en Marokkanen in Nederland*. Groningen: Rijksuniversiteit Groningen.

- Rovers, B. & M. Wouters (1996). De nazaten van Pietje Bell; Eerste resultaten van een zelfrapportage-onderzoek naar regelovertreding onder Rotterdamse kinderen. *Tijdschrift voor Criminologie* 38 (1), pp. 21-43.
- Uildriks, N. (1997). *De normering en beheersing van politiegeweld*. Deventer: Gouda Quint.
- Valk, L. van der & H. Blaubeen, (1995). *De kunst van het overleven; Marokkaanse jongens*. Utrecht: Jan van Arkel.
- Vermeulen, H. (1992). De cultura; Een verhandeling over het cultuurbegrip in de studies van allochtone etnische groepen. *Migrantenstudies* 8 (2), pp. 14-30.
- Vries, M. de (1987). *Ogen in je rug; Turkse meisjes en jonge vrouwen in Nederland*. Alphen a/d Rijn: Samsom.
- Werdmölder, H. (1986). *Van Vriendenkring tot randgroep; Marokkaanse jongeren in een oude stadswijk*. Houten: Het Wereldvenster.
- Werdmölder, H. (1989). Een taboe doorbroken; Marokkaanse jongeren en criminaliteit. *Intermediair* 25 (12), pp. 17-23.
- Werdmölder, H. (1990). *Een generatie op drift; De geschiedenis van een Marokkaanse randgroep*. Arnhem: Gouda Quint.
- Whyte, W.F. (1943). *Streetcorner Society; The Social Structure of an Italian Slum*. Chicago: University of Chicago Press.
-
-